

Звездан ФОЛИЋ*

ОДНОС КЊАЗА/КРАЉА НИКОЛЕ ПРЕМА ВЈЕРСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА У ЦРНОЈ ГОРИ 1878-1914.

Одлукама Берлинског конгреса 1878. године, Црна Гора је постала међународно призната држава са знатним просторним увећањем од 4.400 квадратних километара на 9.475 стицањем градова, плодних површина земље, излаза на море под аустроугарском контролом код Бара и од 1880. код Улциња добијени су предуслови за просперитет многих области друштвеног и привредног живота. Такође, промијењена је њена вишевијековна и монолитна конфесионална панорама. Од тада Црна Гора је вјерски хетерогена држава са римокатолицима словенског и албанског поријекла и једнаким саставом муслимана, уз наравно, доминантно присуство православног становништва.¹

Независност и територијално проширење Црне Горе није значило и завршну етапу њене национално-ослободилачке акције, будући да је у постојећем идеолошком оквиру и уопште, у садржајима историјске свијести Црногораца, њихова домовина доживљавана баштиником државноправне традиције некадашњег Српског царства. Новонастало стање је црногорски суверен Никола I Петровић (1860-1918) оцјењивао као солидни провизоријум

* Магистар историјских наука, Историјски институт Црне Горе, Подгорица

¹ У Књажевини Црној Гори нису постојали прецизно изведени пописи становништва и отуда различити подаци из различитих извора. Новица Ракочевић и Јован Бојовић, иначе добри познаваоци црногорске историје 1878-1918, наводе да је у Црној Гори након Берлинског конгреса живјело око 175.000 православних, око 15.000 муслимана и око 5.000 римокатолика. Павел Аполонович Ровински, истакнути руски научник, који је у Црној Гори, с мањим прекидима, боравио скоро 27 година (1879-1907), констатује да је Црна Гора 1898, имала 191.457 становника, од чега: 173.420 православних, 12.492 муслимана и 5.541 римокатолика. – Види: Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, приредили Јован Р. Бојовић и Новица Ракочевић, Цетиње-Подгорица 1995, 550. Павел Аполонович Ровински, *Црна Гора у њојшлости и садашњости*, том IV, Цетиње 1994, 174.

и претпоставком снажнијег националног анимирања у тежњи за побједом „српске ствари”.² Настојећи да прошири свој политички утицај на неослобођеним подручјима настањеним и српским народом, књаз Никола увиђа да православна црква може да одигра веома битну улогу у што јачем развијању идеје о Црној Гори као „Пијемонту српства”. У том контексту треба посматрати његову одлуку, да поред Цетињске митрополије, формира 20. септембра 1878, Захумско-рашку епархију са сједиштем у манастиру Острогу. Ова епархија је обухватала брдска племена до ријеке Зете и ослобођене крајеве око Никшића, Бањана и Пиве.³ Уочљиво је да је назив ове епархије неадекватан подручју њене духовне јурисдикције, али та асиметричност није била ни мало случајна. Преко имена Захумље (Херцеговина) и Рашка (Стара Србија), црногорски владар је истицао своје територијалне аспирације над поменутих подручјима која су се налазила под аустроугарском и турском управом. Истовјетна конфесионална припадност нужно је схватана као могућност ширења политичког утицаја на православне вјернике и у непосредном црногорском сусједству. Стога су 17. септембра 1884, на свечан начин и уз учешће Митрофана Бана, црногорског митрополита, представника црногорске владе и многобројног народа, пренесене мошти Св. Арсенија, другог српског архиепископа и ученика Св. Саве, из манастира Ждробаника у манастир Косијерево у близини Херцеговине. Ту је, све до 1914, био центар саборности околних православних вјерника из Црне Горе, Херцеговине и Боке који су се, поред духовних, нападали и родољубивим осјећањима у овом манастиру.⁴

Стремећи да остваре „духовни” продор у Македонији, Косову и Метохији и тиме предуприједe бугарске претензије на ова подручја, која је иначе подржавала аустроугарска дипломатија, црногорска и српска влада су у љето 1890. отпочеле заједничко протезирање својих пастира на митрополитске столице у Призрену и Скопљу. Друкчије речено, поред вјерског и институционалног, ова дјелатност је имала и изразито политичку конотацију за црногорске и српске владајуће кругове, јер се преко поузданих црквених поглавара у Призрену и Скопљу намјеравало емитовати појачану националну пропаганду. Реализација овог плана није пролазила без закулис-

² Миомир Дашић, *О коријенима и развоју јуџословенске идеје до 1918. године*, Огледи из историје Црне Горе, Подгорица 2000, 375-378. Исти, *Црна Гора до 1918. године*, Огледи..., 396-398. Живко М. Андријашевић, *Основни љрваци националне идеологије Николе I Пејровића Њеџоша (1860-1878)*, Историјски записи, бр. 1, Подгорица 1997, 58-64.

³ Новак Ражнатовић, Положај и улога цркве у Црној Гори 1852-1878, Историјски записи, бр.4. Титоград 1961, 617-618.

⁴ *Педесет година на љресћолу Црне Горе 1860-1910*, 99. Момчило М. Шалећић, *Ждробаник*, Подгорица 2000, 115-116.

них радњи и почетна сарадња заинтересованих субјеката је временом прерасла у нелојално ривалство. Гавро Вуковић, министар иностраних дјела у црногорској влади, 27. септембра 1895. дао је сљедеће инструкције Митру Бакићу, црногорском посланику у Цариграду: „Све могуће употрејобите код Патријаршије, Порте и господина Нелидова (руског посланика у Цариграду – примј. З. Ф.) да продремо са Дионисијем за митрополитску столицу, и то што прије, да не би Србија њродрла са каквим њеним кандидатом. Њен кандидат да дође на наше границе био би нам не мање њежак од грчких владика (подвукао З. Ф.). Међутим настојте да и Србија помогне Дионисија, јер кад би се два кандидата састали, шкодили би један другом, а Србија би могла боље успјети него ми из новчаних разлога”.⁵ Подозрење црногорских званичника у добронамјерност српске владе била је донекле оправдана због њених тенденција за максималистичким упливом у Рашкој области, али давање безрезервне подршке Дионисију Петровићу у борби за митрополитску столицу у Призрену показало је приличну наивност црногорске владе. Убрзо по устоличењу 21. јануара 1896, митрополит Дионисије ватрено заступа само интересе српске владе и постаје њен кључни експонент у сузбијању утицаја званичне Црне Горе у Пљевљима, Беранама, Бијелом Пољу и Новопазарском Санцаку. Слично дјеловање демонстрирао је и његов насљедник митрополит Нићифор Перић.⁶ Црногорска влада је рад митрополита у Призрену оцјењивала као „неискрен и егоистички”, а књаза Николу је, због тога, накратко захватило меланхолично расположење, које је ономад покушао да „надомјести” прибежиштем у идиличној прошлости.⁷

Упркос неоствареној замисли, црногорска влада није жељела да буде пасивни посматрач збивања у Санцаку и Метохији, већ је преко поузданих емисара настојала да прошири свој утицај на наведеним просторима. Такве тежње изазивале су противљење код српских дипломатских представника на Косову. Сучељеност тих интереса нарочито се примјећивала у пећком крају, гдје су током 1905. године често боравили Мирослав Спалајковић, конзул у Приштини, и Милан Ракић, вицеконзул. Пошто су се упознали са ситуацијом на терену, они су препоручивали министарству иностраних дјела, да се и у Пећи отвори српски конзулат који би, поред осталог, сузбијао све израженији утицај Црне Горе у једном дијелу Метохије.⁸

⁵ Цитирано према: Новак Ражнатовић, *Рад владе Црне Горе и Србије на њосњавању српских митрополија у Призрену и Скопљу 1890-1902 године*, Историјски записи, бр. 2, Титоград 1965, 235.

⁶ Исто, 249-264.

⁷ Исто, 272-274.

⁸ Зоран Ђорђевић, *Политичко-њросветна делатност Србије на Косову и Метохији у XIX и њочейком XX вијека*, Призрен 1993, 192, 202.

Дводеценијска тежња црногорске владе на овом пољу напokon је реализована у децембру 1911, када је за рашко-призренског митрополита изабран др Гаврило Дожић, који је словио као присталица политике цетињског двора.⁹ Овог пута разочарање је обузело српске владајуће кругове, а странице појединих листова у Србији биле су данима пуне протеста и оптужби на Дожићев избор, што је код дијела неупућених црногорских политичара примљено са чуђењем и невјерицом.¹⁰ Краљ Никола, наравно, није био изненађен таквом реакцијом, јер је добро процјењивао важност добијене позиције за црногорске интересе. Више се ништа није препуштало случају и убрзо по завршетку балканских ратова обновљена је Пећка епархија. Формирањем ове епархије, која је обухватала простор од албанске до босанске границе, црногорски државни утицај требало је да буде засвођен и интегративном вјерском компонентом.

Православна црква у Црној Гори није била само погодан инструмент у спољнополитичким пројекцијама књаза Николе. Његове конзистентне намјере за еманципацијом аутархичног црногорског друштва одразиле су се и на положај православног свештенства у најмањој балканској држави. Желећи да ову социјалну категорију постепено одлучи од олаког поимања своје професије, црногорски митрополит Иларион Рогановић (1860-1882) је 13. јануара 1865, наредио свом свештенству да не смије бријати браде, јер

⁹ Гаврило Дожић је рођен 17. маја 1881. године, у Врујцима у Доњој Морачи. Мирско име му је било Ђорђе. Богословски факултет је завршио у Атини и ту је промовисан и за доктора теолошких наука. Замонашио се још као ученик богословије 26. II 1900. у манастиру Сићеву код Ниша. Сјутрадан је рукоположен у чин јерођакона, а недјељу дана касније у чин јеромонаха од епископа нишког Никанора. Првог децембра 1911. је изабран а три дана доцније хиротонисан за митрополита рашко-призренског. На овом положају је остао до краја балканских ратова. Премјештен је 1913. године за митрополита обновљене Пећке епархије. шире о томе: Илустровани званични Алманах – шематизам Зетске бановине, Сарајево 1931, 231. Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветиоџ до двадесетиоџ вијека*, Београд 1996, 107-109.

¹⁰ На дванаестој сједници Црногорске народне скупштине од 21. XII 1911, посланик Јанко Тошковић је излио много горчине поводом овог догађаја, рекавши: „Није криво тој господи (односи се на дио јавнох мњења у Србији – примј. З. Ф.) што се на другим владичанским столицама налазе Грци, Цинцари, Јермени, Бугари итд., а криво им је што се на столици рашко-призренског митрополита налази један Србин – Црногорац, који је и по спреми и по традицији као Србин-Црногорац достојан тога узвишеног пуног части и одговорног положаја. Зар је, господо, то српски, зар се тако ради на заједници Србије и Црне Горе, зар се тако служи заједничким интересима тога узвишеног идеала?” Стенографске биљешке о раду Црногорске народне скупштине сазване у редован сазив 18. октобра 1911. године, Цетиње 1912, 458-459, цитирано према: Александар Стаматовић, *Историјске основе националног идентитета Црногорца 1918-1953*, Београд 2000, 84.

је то „веома противно канонима наше свете православне источне цркве и сасвим је несходно чину свештеничкоме”.¹¹ Сљедеће 1866. године, митрополит Иларион је издао наредбу парохијском свештенству да обавезно мора водити матичне књиге (регистре): рођених, крштених, вјенчаних и умрлих.¹² Навикнуто на летаргично обављање своје службе, православно свештенство је са незадовољством прихватало прокламоване новине, а један број парохијских свештеника је напустио дотадашњу професију. Сличну реакцију изазвао је „Распис” митрополита Митрофана (1884-1920) из 1893, којим је захтијевано од свештеника да лаичко одијело замијене мантијом.¹³

Црногорски владар је на више начина тежио да отклони дубоко присутне свјетовне тонове у активностима православног свештенства. Значајан помак у том правцу направљен је 1869, када је уз финансијску подршку Руске православне цркве, дошло до обнављања рада Богословије на Цетињу. Међу зидинама ове установе одњихане су прве генерације школованих свештеника које су предано и несебично преносиле своја знања неуким парохијама.¹⁴ Ови свештеници су 1881. били непосредни носиоци ваљанијег организационог уобличавања парохија у Црној Гори.¹⁵

Период владавине књаза/краља Николе одликовао се и реформисањем конзервативног устројства православне цркве. Рад на конституисању црквеног законодавства у Црној Гори повјерен је задарском епископу др Никодиму Милашу. Милаш је начинио уставна рјешења за Свети Синод и за православне конзисторије, а књаз Никола је најприје парафирао Устав Светог Синода у Књажевини Црној Гори 12. јануара 1904, да би 14. јануара 1904, ставио потпис и на Устав православних конзисторија у Књажевини Црној Гори.¹⁶

¹¹ *Црногорски законици*, Правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе, приредили: Бранко Павићевић и Радослав Распоповић, књ. 1, Подгорица 1998, 212.

¹² *Педесет година на престољу...*, 95, Новак Ражнатовић, *Положај и улога цркве...*, 597. Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, друга књига, Београд 1991, 278.

¹³ *Педесет година на престољу...*, 101.

¹⁴ Душан Вуксан, *О седамдесетогодишњици Цетињске богословије*, Записи, бр. 6, Цетиње 1940, 337-343. Ђоко Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Цетиње 1971, 117-119, Здравко Делетић, *Насиња историје у Црној Гори од 1834. до 1918. године*, Подгорица 1995, 38-40. Сенка Бабовић-Распоповић, М. Ф. Рајевски и културно-просвјетно посредовање Русије у Црној Гори 1869, Зборник радова „Краљ Никола-личност, дјело и вријеме”, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 1998, 55-57.

¹⁵ *Педесет година на престољу...*, 98.

¹⁶ Посљедњи чланови оба Устава, категорично су наглашавали да ти акти добијају законску снагу потписом књаза Николе. Види: *Устав Светог Синода у*

Преко појединих одредби Устава Светог Синода у Књажевини Црној Гори могуће је пратити однос црногорског владара према православној цркви и стога их у назнакама презентирамо. Мада је третирани Устав кореспондирао са интенцијама црногорског владара за осавремењивањем православне цркве и изградњи аутономне, од спољног фактора њене независне позиције, књаз Никола није предвидио да дијелом овог нормативног акта осигура значајни државни утицај. Без књажеве сагласности Свети Синод није могао одредити обласне границе сваке епархије, оснивати нове или укидати старе манастире, одлучивати о ванредним црквеним празницима, организовати рад у учевним заводима за богослове, одобрити сакупљање добровољних прилога ради градње нове цркве, манастира или добротворног црквеног завода, поставити митрополита, пензионисати митрополита или епископа, итд. (члан 21).¹⁷

Подржављање православне цркве примјетно је и у Уставу за Књажевину Црну Гору из 1905. године. Члан 40 овог закона истиче сљедеће: „Државна вјера је у Црној Гори источно-православна. Црногорска је цркве аутокефална. Она не зависи ни од које стране Цркве, али одражава јединство с источно-православном Васељенском Црквом. Све остале, признате вјероисповјести слободне су у Црној Гори”. Објашњење ове до тада атипичне атрибуције о „аутокефалној црногорској цркви” изискује подробнију елаборацију коју презентирамо у односној напомени.¹⁸ Посебним члановима

Књажевини Црној Гори, Цетиње 1904. *Устава њавославних конзисџорија у Књажевини Црној Гори*, Цетиње 1904. *Педесет ѓодина на њресџолу...*, 103.

¹⁷ *Устава Свеџоџ Синода у Књажевини Црној Гори...*, 5.

¹⁸ Термин аутокефална датира још из V вијека, а састављен је од ријечи *autos* – сам, свој и *kefali* – глава, па се односи на организацију која има своју суверену власт, независну од ма какве друге власти. Овај израз означавао је како државну тако и црквену самосталност. Оно што изазива дилему код историчара представља непостојање јасно утврђеног критеријума на основу којег једна црква стиче аутокефални статус на основу црквеног права. Према Благоти Гардашевићу, професору на Богословском факултету, аутокефалне су оне цркве које егзистирају у оквирима државноправне независности, или територијално не могу задовољити потребе мајке цркве. Његов колега Бранко Цисарж, професор црквеног права, дефинише термин аутокефална црква – „као цркву која не добија своју власт од друге цркве, него од самог оснивача цркве – Господа Исуса Христа, преко хиротоније свог поглавице и осталих својих епископа од својих епископа”. Према томе, учљиво је да међу самим ауторитетима црквеног права постоје опречна мишљења око добијања црквене аутокефалности. Истраживача пак веома занима који су то мотиви утицали на епископа Никодима Милаша да Цетињску митрополију уврсти у ред аутокефалних цркава. Милаш је, наиме, преузео податак из Синтагме коју су 1855. начинили грчки правници Ралис и Потлис, а они су се, опет, ослањали на руску Синтагму из 1851. у којој се наводи да је православна црква у Црној Гори ау-

токефална. Ова тврдња је по много чему контрадикторна, а највише због чињенице да Цетињска митрополија никада није била под духовном јурисдикцијом Руске православне цркве, па од ње и није могла добити аутокефалност. Међутим, било би претенциозно одбацити Милашеву констатацију, јер се ради о једном од најеминентнијих канониста у историји православне цркве. Логично, поставља се питање: Да ли је задарски епископ имао нека друга сазнања о томе да је црква у црној Гори била аутокефална, односно како је овај проблем био третиран од стране Цариградске патријаршије као мајке-цркве Православља? На ово питање историјска наука још није пружила адекватан одговор.

Корпус наведених недоречености није засметао ауторима да се не посвете изучавању ове проблематике. У Црној Гори је у пољедној деценији дошло до хиперпродукције наслова преко којих се настојало доказати или оспорити канонична аутокефалност Цетињске митрополије. Заступајући тезу о каноничној аутокефалности ове институције, др Данило Радојевић узима као кључни аргумент констатацију да државна самосталност твори право једног народа на оснивање аутокефалне цркве. Према Бранку Цисаржу, овај се разлог не може прихватити, јер државна самосталност, која иначе припада категорији споредних фактора аутокефалије, само је један од повољних, али не и неопходан фактор црквене аутокефалије. Треба знати да ни у Светом писму, нити у канонима, не постоји одредба да се црквено рођење мора подударати са националним, ипак, за нас је битније да Радојевић не поткрепљује свој суд изворним материјалом из којег би се евентуално могло увидјети да је Цетињска митрополија добила аутокефалност од Цариградске патријаршије, те га стога не можемо сматрати валидним. Углавном се ослањајући на Радојевићева истраживања, Новак Ацић их обогаћује тврдњом да је Цетињска митрополија имала пуноћу да врши хиротонију својих епископа и потврђује податком од 20. септембра 1878. када је уз чинопроводство црногорског митрополита Илариона Рогановића и бококторског Герасима Петрановића, за првог епископа Захумско-Рашке епархије, рукоположен Висарион Љубиша. Ацићева конструкција је научно неутемељена, јер Цетињска митрополија није имала надлежност над Бококторском епархијом, већ се она од 1873. године налазила у саставу Буковинско-далматинске митрополије. Зато се епископ Петрановић не може третирати као вјерски великодостојник из Црне Горе. Српски историчар Бранислав Глигоријевић у свом чланку „Уједињење Српске православне цркве и успостављање Српске патријаршије у Југославији” наводи да су Београдска, Карловачка и Цетињска митрополија биле аутокефалне прије уједињења Српске православне цркве 1920. године, али при томе не врши анализу у којој би образложио изнесу констатацију, већ је она презентирана само на нивоу информације која, дакако, не може задовољити опрезнијег истраживача. Поларну супротност овим тврдњама представљају радови Љубомира Дурковића-Јакшића и Александра Стаматовића. Већ сам наслов једног Дурковићевог рада „Цетињска митрополија никада није била аутокефална” убједљиво говори да је главни циљ његовог истраживања било оспоравање тезе о каноничној аутокефалности православне цркве у Црној Гори. Преиспитујући наводе својих опонената Дурковић на основу скоро једнаког документационог материјала изводи дијаметрално супротне закључке. Његови радови

Устава миноризирана је аутономност не само православне цркве, већ и осталих конфесија. Тако је чланом 130. прописано да духовне власти стоје под надзором министра просвјете и црквених дјела, док је члан 135. потенцирао да се кореспонденција вјерских заједница у Црној Гори са црквеним властима ситуираним ван њених граница не може одвијати без одобрења ресорног министарства. Овај орган је, аналогно члану 137, био такође компетентан за евентуално обнародовање службених писама или наредби духовних власти из иностранства. Поменуте одредбе директно су задрале у унутрашње функционисање вјерских заједница, а интересантан ја факат да су дијелом делегитимисале гаранције једног међународног уговора какав је Конкордат између Црне Горе и Ватикана потписан 1886. године. Био је то још један примјер јаког свјетовног задирања у вјерске послове, који је додуше, фаворизовао православну цркву и обезбјеђивао јој државно првенство, али та органска сљубљеност уједно је и спутавала њено креативније дјеловање.

Та зависност дошла је до изражаја у времену зачетка парламентаризма у Црној Гори који је произвео повећани ангажман чиновништва у политичким борбама. Лазар Томановић, предсједник црногорске владе, расписом

су усмјерени на теоријску критику појма аутокефалности која се, по њему, из више разлога, не може приписати Цетињској митрополији. Сличан приступ овом проблему има и Александар Стаматовић, чији су закључци такође засновани на секундарној историјској грађи, а његове поједине елаборације далеко излазе из оквира изучаване проблематике. Постоји само једна заједничка нит у третираним радовима. Заправо, нико се од поменутих аутора, иако је поменути проблем био у средишту њиховог интересовања, није удостојио да изврши макар и симболично архивско истраживање. Отуда на бази углавном истог материјала посве различите оцјене о статусу Цетињске митрополије које су без сумње плод пожељне компилације а не методолошког поступка примјереног историјској науци. Пошто без емпирије нема науке, можемо закључити да је Цетињска митрополија била фактички самостална, док питање њене аутокефалности и даље стоји отворено пред будућим истаживачима. Ова рекапитулација је направљена на основу анализе сљедећих радова: Љубомир Дурковић-Јакшић, *Одређивање међуцрквеног њоложаја Црногорске митрополије*, Историјски записи, бр. 2, Цетиње 1953. Исти, *Цетињска митрополија никада није била аутокефална*, Цетиње 1991. Бранко Цисарж, *Црквено њраво*, књ. I (општи део и организација цркве), Београд 1970. Данило Радојевић, *Из њовијесни хришћанских цркава у Црној Гори, црквено-њовијесне расѡраве*, Подгорица 2000. Новак Аџић, *Крајња историја црногорске ѡравославне цркве*, Цетиње 2000. Никодим Милаш, *Православно црквено ѡраво*, Задар 1890. Бранислав Глигоријевић, *Уједињење Српске ѡравославне цркве и усѡсѡваљање српске ѡѡријаршије у Јужославији*, Историја 20. века, бр. 2, Београд 1997. Александар Стаматовић, *Крајња историја Црногорско-ѡриморске митрополије*, Цетиње 1999. Исти, *Пишање аутокефалности цркве у Црној Гори*, Подгорица 2001.

из маја 1907. упозорио је чиновнике да не улазе у политичке борбе ма са које стране. Пошто је свештенство у Црној Гори фактички било једна категорија државних службеника, митрополит Митрофан је поменути распис послао својим пастирима и при томе им додатно савјетовао да у вршењу својих активности увијек имају на уму и лојалност према државним властима.¹⁹ На овај начин, митрополит Митрофан је у суштини полазио од чињенице да су свештеници дио државног апарата, а не само цркве као независног организма.

Држава се старала и о економском статусу свештенства. Њена прва интервенција у том правцу датира од 1867. године, када су манастирска непокретна добра дата јавном лицитацијом под аренду. Монасима се остављало на уживање довољно земље и других добара око манастира. Тако прикупљена средства уплаћивана су Цетињској митрополији, а од њих је свештеницима давана годишња плата и одржавани су вјесрки објекти. До 1900. године, православном свештенству у Црној Гори је узимало од својих парохијана „бир”. Свака кућа је била дужна предати свештенику 18 kg жита и одређену суму новца за вршење вјерских обреда. Законом о парохијском свештенству, који је ступио на снагу 1. јануара 1910, одређена су права и дужности православном и иновјерном свештенству. Законом је осигурана сталност свештеничког посла, а издржавање свештеника у цјелости је преузела држава. Треба истаћи да је Законом о чиновницима грађанског реда из 1914. године свештенство све три конфесије, које је држава плаћала, сврстано у ранг државних чиновника.²⁰

Послије 1878, под окриљем црногорских власти нашао се и велики број *йоклоника ислама*. Вјерске слободе муслимана, као и римокатолика, зајамчене су чланом 27. Берлинског уговора, који је гласио: „Високе стране Уговорнице слажу се у погледу следећих услова: у Црној Гори разлика на основу религије и вршења религијских обреда неће моћи бити повод да се ико искључи или прогласи неспособним у погледу уживања грађанских и политичких права, примања у јавну службу, положаја и почести или вршења различитих занимања или заната, ма у ком мјесту то било. Биће обезбијеђена слобода и вршење свих вјерских обреда држављанима Црне Горе и странцима: неће се моћи чинити никакве сметње, било у хијерархијској организацији разних црквених заједница, било у њиховим односима са

¹⁹ Општински архив Бар (даље – ОАБ), несређена грађа, Распис часноме обојенога реда свештенству епархије наше, Цетиње, 16. мај 1907.

²⁰ Шербо Растодер, *Историјско-методолошки оквир исцртавања новије историје цркве (вјерских заједница) у Црној Гори 1878-1945*, зборник радова „Историјска наука и настава историје у савременим условима”, ЦАНУ, Подгорица 1994, 237-239. Новица Ракочевић, *Црногорска Народна Скупштина 1906-1914*, Подгорица 1997, 250-254.

својим духовним старјешинамѐ.²¹ Дакле, са становишта одредби међународних уговора санкционисана су права припадника различитих конфесија у Црној Гори и она су, не дуго затим, почела да се примјењују у црногорском законодавству. Први знаци те декларативне бенеvolentности присутни су у Закону о обавезном школовању у Књажевини Црној Гори од 2. фебруара 1879, којим су мимо другог, свим признатим вјероисповјестима – гарантовали равноправност и несметано извођење вјеронауке у школама. Уопште, и у доцнијем школском законодавству Црне Горе, константно је наглашавана снисходљивост према вјерским осјећањима ученика исламске и римокатоличке конфесије.²²

Нужност правног регулисања односа црногорске државе према муслиманима, с обзиром на промијењени однос снага, није примарно произлазила из чињеница духовног, већ оних материјалног реда. Мада је чланом 30. Берлинског уговора муслиманима у Црној Гори загарантовано право власништва над цјелокупном непокретном имовином, црногорске власти својски настоје да изиграју ту обавезу. Услѐд многих неправилности извршених у домену аграрно-посједовних односа, више хиљада муслимана у периоду 1878-1880. напустило је Црну Гору, потраживши уточиште у Албанији, Босни, Санцаку и другим крајевима.²³ Треба имати на уму да је на ову миграцију утицало и непристајање муслимана да се у грађанскоправном статусу изједначе са својом некадашњом „рајом”, као и неповјерење у добронамјерност појединих органа власти у Црној Гори.²⁴ Исељавање муслимана је достигло забрињавајуће размјере и Црној Гори је пријетила хипотека

²¹ Гавро Перaziћ и Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне горе 1878-1918*, Подгорица 1992, 126-127.

²² Ријеч је о Закону о основним школама у Књажевини Црној Гори од 25. септембра 1884, и Наредби министарства просвјете и црквених дјела од 24. децембра 1889, којом се неправославни ученици у Црној Гори, због могућег осјећања вјерске потиштености, поштеђују изучавања „Словенског буквара”. Види: *Црногорски законици књ. II...*, 93, 245-246.

²³ Према Мустафи Мемићу, у новоприпојеним крајевима Црне Горе, од 1878. до 1880. број муслимана је са 43.000, опао на око 12.500. Ову реконструкцију треба осматрати с крајњом резервом, јер Мемић не наводи поријекло статистичких извора на основу којих је предочио наведене податке. Мустафа Мемић, *Бошњаци-Муслимани Сацака и Црне Горе*, Сарајево 1996, 228. овај проблем третиран је и у сљедећим радовима: Жарко Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори 1878-1912*, Титоград 1959. Новица Ракочевић, *Исељавање муслимана њослије Берлинског конгреса*, Историјски записи, бр. 2, Титоград 1962, Ђоко Пејовић, *Насељавање Никшића њослије 1878*, Никшић 1969.

²⁴ Занимљиво свједочанство о разлозима и атмосфери током исељавања муслимана из Никшића оставио је Артур Ц. Еванс, *Илирска њисма*, Сарајево 1967, 138-140.

вјерске интолерантне средине, па је књаз Никола 30. новембра 1880. и 25. јуна 1881, издао прокламације о амнестији муслимана у којима их позива да се врате на своја напуштена огњишта.²⁵ Стари и дубоки расцјепи ипак су били велики за будуће мостове, те је одзив на Николине апеле био крајње симболичан.

Пренебреговање једног дијела међународног уговора, црногорски владар је, на њему својствен начин, настојао да надокнади испуњењем других, мање захтјевнијих обавеза. Без икаквог опструирања, књаз Никола је прихватио уређење духовне јурисдикције над исламским живљем у Црној Гори и оснивање њихове вјерске заједнице. За првог муфтију црногорских муслимана постављен је Хаџи Салик-ефенди-Хули чије је сједиште било у Улцињу. Њему је књаз дао „пуноважну власт да суди муслиманима по шеријату, онако како је било у турски вакат“.²⁶ Потом је, на муфтијин предлог, књаз именовао кадије (шеријатске судије) у Улцињу, Бару и Подгорици, док у Колашину и Никшићу то није било могуће због иселавања исламског становништва из тих подручја. Познаваоци прилика су стање шеријатских судова у Црној Гори прилично негативно оцјењивали. Истицали су да се суђења одвијају на турском језику и углавном протичу без вођења записника, као и да непостојање закона из ове области онемогућава објективно доношење одлука, које су, стога, највише зависиле од муфтијиног нахођења и процјене државних органа.²⁷

Успостављање међуконфесионалне хармонизације под контролом државних власти био је један од њихових важнијих задатака у односу према муслиманима. Он је био тешко остварљив због још свјежих реминисценија на минула времена, од којих није био имун ни један дио Николиног блиског политичког окружења на Цетињу.²⁸ Насупрот њима, највише главобоље властима задавали су муслимани из анаршног и готово вјерски монолитног улцињског краја. Охрабрени присуством Отоманске империје у непосредном сусједству, неколико локалних првака је сваки спор и неспоразум с властима приказивало као прогањање муслиманског становништва. Један од инспиратора тог незадовољства био је муфтија Хаџи Салик ефенди Хули који је 1883, усљед страха од евентуалне оптужбе, поводом једног инцидента с властима, напустио Улцињ и скрасио се у Скадру.²⁹ Потом је књаз

²⁵ *Црногорски законици, књ. II...*, 48-50.

²⁶ Фикрет Карчић, *Шеријатски судови у Југославији 1918-1941*, Сарајево 1986, 30-31. Дарко Танасковић, *Исламска заједница у Југославији*, Зборник текстова, Религија и друштво, Београд 1988, 382.

²⁷ Фикрет Карчић, н. дј. 31. Глас Црногорца, бр. 4, 31. I 1912, Црногорски и боснаско-херцеговачки муслимани и надлежност шеријатских судова.

²⁸ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, 573.

²⁹ Исто, 574-575.

Никола затражио од Високог шејхулислама у Цариграду да упути погодно лице за обављање муфтијске дужности. Поменуто тијело је, уз књажеву сагласност, именовало Хаџи Мустафу Хилми – ефендију Тиквешалију, за другог муфтију црногорских муслимана, и одредио му плату од 100 лира, док му је црногорска влада давала 100 наполеона годишње. Поучена претходним случајем, власт је, ради бољег увида у муфтијину активност, пребацила његово сједиште из Улциња у Подгорицу.³⁰

Црногорска скептичност у оданост муслимана новим властима, као и њихова претјерана бојажљивост у иновјерне тенденције, прилично су ублажене послје сусрета црногорског суверена и турског султана 1883. и 1899. у Цариграду. У појединим законским актима из тог времена упадљива је обазривост према темељним исламским вриједностима, а, што је још важније, то у пракси није представљало само пуку формалност. Исламска вјерска заједница, поред уживања законске заштите и материјалне потпоре, почиње дјеловати усаглашеније са интересима црногорске државе. Битну алку у том ланцу начинио је Муртезир Карађузовић, муфтија из Бара, превођењем „Илмихаила” на српски језик. Илмихаил је штампан 1900. године у Мухамед-беговој штампарији у Цариграду за потребе вјерске поуке муслимана у Црној Гори.³¹ Тиме је након превођења римокатоличког „Мисала” на старословенски језик 1893, остваривана тежња књаза Николе да слична језичка комуникација у богомољама буде уједно кохерентан фактор у приближавању његових поданика различитих вјероисповјести.

До проглашења Устава за Књажевину Црну Гору 1905. године, круцијална питања Исламске вјерске заједнице готово у цјелини су рјешавана законодавним уредбама књаза Николе као јединог законодавца у земљи. Тек је чланом 129. овог Устава прецизирано: „Унутрашња управа Мухамедове вјероисповијести припада муфтији црногорском.”³² Муфтија црногорских муслимана је по свом положају био изједначен са црногорским митрополитом, као представником православне, и надбискупом барским и примасом српским, као репрезентом римокатоличке цркве. Ови великодостојници су били и вирилни посланици Народне скупштине у Црној Гори.³³ Муфтија црногорских муслимана се старао о свим муслиманским задужбинама (џамије, мектеби, вакуфи и сл.), а био је и врховни исламски поглавар који је

³⁰ Исто, 576-577. Шербо Растодер, *О вакуфима у Црној Гори с краја XIX и њерве љоловине XX вијека*, Алманах, часопис за проучавање, заштиту и презентацију културно-историјске баштине Муслимана-Бошњака, бр. 3-4, Подгорца 1998, 31-32.

³¹ Шербо Растодер, н. н., 33.

³² Устав за Књажевину Црну Гору, Цетиње 1907, 35.

³³ Исто, 13-14.

постављао кадије уз потврду владара преко министарства просвјете и црквених дјела”³⁴

Када је јуна 1912. године, краљ Никола за муфтију црногорских муслимана именовано Муртезира Карађузовића, сједиште Главне управе шеријата пренијето је из Подгорице у Стари Бар. Карађузовић је говорио као један од најобразованијих муслимана у Црној Гори. Био је близак краљу Николи и заговорник вјерске толеранције. Чланцима у „Гласу Црногорца”, у дужем временском периоду, износио је своја виђења вјерског и политичког положаја муслимана у Црној Гори, афирмишући углавном благонаклон став црногорског владара према овој категорији својих поданика.³⁵ Без сумње, краљ Никола је избором Карађузовића направио проницљив и сврховит потез, јер тиме исламска заједница бива значајно инкорпорирана у црногорски управни и политички систем. Тај аранжман, о чему и касније говоримо, остао је ненарушен и у веома деликатној ситуацији за обје стране.

Најзамршеније релације у обликовању своје вјерске политике црногорска држава је, сасвим логично, имала са *римокатоличком црквом*. Првенствено, зато што је један од незаобилазних креатора тих односа био Ватикан, који представља универзални центар католичанства одакле се каналише дјеловање свих римокатоличких институција у свијету и одлучује о многим духовним и световним питањима. Како Ватикан посједује и све атрибуте државе, положај римокатоличке цркве у појединим земљама често се уређује Конкордатом.³⁶

Црна Гора је успостављање односа са Св. Столицом превасходно посматрала кроз своју спољнополитичку визуру, док је брига за малобројни римокатолички живаљ у њеним границама била у том тренутку потиснута у други план. Постојало је више разлога за такво одређивање. Наиме, Карло Потен, надбискуп барски (1855-1866) пребацио је 1867. вишевијековно сједиште своје институције у Скадар, који се налазио у окриљу Отоманске империје. Ово дислоцирање имало је приличне консеквенце за Црну Гору, јер је Хабзбуршка монархија од Карловачког мира (1699), а нарочито уговорима у Кампо Формију (1797) и Бечу (1815), стекла право протектората над римокатоличким живљем у Турском царству. Осим тога, Аустро-Угар-

³⁴ Глас Црногорца, бр. 22, 1. VI 1912, Муслимани у Црној Гори.

³⁵ Исто, бр. 27, 23. VI 1912; Шербо Растодер, н. н., 33.

³⁶ Конкордат је споразум између Ватикана и појединих држава о положају римокатоличке цркве у тим земљама. Први ратификовани конкордат у историји је Вормски конкордат (1122) између папе Каликста II и Хенрика V. У правној науци фигурира више дефиниција конкордата. По „теорији конкордата”, то је уговор између цркве и државе као равноправних независних власти. – Види: Иван Мужих, *Католичка црква у Краљевини Југославији (политички и правни аспекти конкордата између Свете Столице и Краљевине Југославије)* Сплит 1978, 13.

ска је објективно угрожавала тек извојевани црногорски суверенитет и стога се ово питање није могло препустити токовима историје или ћудима Хабзбурговаца.³⁷ Увиђајући да би отвореним преговорима са Св. Столицом изазвао притисак Беча на Ватикан, а уједно и негативну реакцију свог најјачег спољнополитичког заштитника – православне Русије, књаз Никола је кренуо бочним путем у рјешавању овог осјетљивог проблема. Он се крајем 1878. обраћа свом старом пријатељу Јосипу Јурају Штросмајеру, ђаковачком бискупу, тражећи од њега да посредује код Св. Столице за обнављање реда надбискупије у Бару.³⁸ Књаз је типовао на Штросмајера, понајвише због његовог високог звања у римокатоличкој хијерархији и изразитог словенофилског осјећања. Адекватније поимање овог питања не би смјело да испусти из вида чињеницу да је 1878. на столицу Св. Петра у Ватикану изабран папа Лав XIII који је био наклоњен словенским народима, а православље, како наводи Драгољуб Живојиновић, тежио да стави у крило римокатоличке цркве у форми уније.³⁹

Штросмајер је с радошћу прихватио Николину молбу и наредних година је предано радио на склапању конкордата између Црне Горе и Ватикана.⁴⁰ Послије дугих и на моменте заплетених преговора, коначно су, 18. августа 1886. у Риму, кардинал Јакобини и Николин опуномоћеник Јован Сундечић, потисали конкордат, који је ратификован 7. октобра 1886. године. У уводном дијелу конкордата гарантована је слобода римокатоличкој вјероисповијести. Црногорска влада је могла спријечити именовање барског надбискупа у случају његових неподобних референци (чл. 2). Надбискуп

³⁷ Димитрије Вујовић, *Штросмајер и Црна Гора*, Гласник Одјељења друштвених наука, бр. 7, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 1992, 10-12. Шербо Растодер и Јасмина Растодер, *Др Никола Добрецић, Арцибискуј барски и ѿримос српски 1872-1955*, живот и дјело, (прилог изучавању историје барске арцибискупије), Будва 1991, 12.

³⁸ Не користећи документацију црногорске провенијенције, Мартин Зелер олако констатује да је Ј. Ј. штросмајер иницијатор склапања конкордата између Црне Горе и Ватикана. Зелер занемарује податак да је књаз Никола затражио штросмајерову помоћ већ 1878. године. шире о томе: Мартин Зелер, *У односу Ј. Ј. Штросмајера ѿрема Црној Гори*, Историјски записи, бр. 1-2, Титоград 1978, 186-188. Краљ Никола, *Полијички сјиси*, Цетиње-Титоград 1989, 187-190. Димитрије Вујовић, н. н., 9-11.

³⁹ Драгољуб Р. Живојиновић, *Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920*, Београд 1995, 14.

⁴⁰ Марти Зелер, н. н., 185-189. Димитрије Вујовић, н. н., 9-18, Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, 591-596. Кореспонденцију између књаза Николе и Штросмајера објавио је Душан Вуксан у „Записима” за 1935. годину. Василије Крестић, *Бискуј Штросмајер у свешћу нових извора*, Историјски записи, бр. 3-4, Подгорица 2000, 15-19, 31-34.

барски био је у црквеним пословима директно потчињен Светој Столици, али и обавезан да црногорском владару положи заклетву лојалности (чл. 3). Надбискуп је постављао парохе у споразуму с владом када они нијесу били црногорски држављани, односно достављао влади указ о именовању када се радило о црногорским поданицима (чл. 6). Влада је признавала брак склопљен у римокатоличкој цркви (чл. 9), као и пресуђивање у грађанским парницама, изузев у случајевима када је то регулисано грађанским законом (чл. 10). Молитва за књаза („Господе, спаси књаза“) обавезно се пјевала на „словенском језику“ (чл. 11). Било је предвиђено да црногорска влада у договору са барским надбискупом шаље на школовање у Рим у првих пет година по два, а доцније по једног младића. Они су били обавезни да током школовања уче и српски језик.⁴¹ Видљиво је да се црногорска влада низом наведених одредби осигурала од евентуално непожељног рада римокатоличких свештеника и тиме је у великој мјери могла да предупреди протежирање страног, посебно аустроугарског утицаја.

Већ сјутрадан по ратификацији конкордата 8. X 1886. папа Лав XIII издао је декрет о раздвајању Барске од Скадарске надбискупије. Одабир погодне личности за мјесто барског надбискупа био је нови, не тако лак посао књаза Николе и бискупа Штросмајера, пошто су сви свештеници у надбискупији били албанског или италијанског поријекла. На Штросмајерову препоруку, књаз Никола је пристао да фрањевац Шимун Милиновић, бивши професор гимназије у Сењу, буде нови барски надбискуп. Милиновић је посвећен за барског надбискупа у новембру 1886. у Риму од стране кардинала Симеониа у цркви Пропаганда Фиде.⁴²

Послије потписивања конкордата услиједила је активност, договорена између књаза Николе, Милиновића и њиховог неизбјежног консултанта бискупа Штросмајера, око добијања папске дозволе за богослужење на старословенском језику у римокатоличкој цркви у Црној Гори. Штросмајер је у томе видио начин зближавања католика и православца, а ту идеју здушно је подржавао и црногорски владар, без обзира на то што су већину његових католичких посланика чинили Албанци.⁴³ Очито је да је ова акција била далеко изнад реалних потреба римокатолика у Црној Гори, а дио њене сврсисходности изнио је црногорски владар у писму папи Лаву XIII у августу 1886. године. Том приликом, књаз Никола је отворено нагласио да му је посебно стало да се његови поданици разне вјере једни другима приближе и „међу собом што више сљубе јединством језика у својим црквама“. Потом је навео да би, поред тога што је био први словенски владалац који је с папом утаначио конкордат, желио да буде и први који ће добити дозволу да

⁴¹ Гавро Перазиф и Радослав Распоповић, н. дј., 223.

⁴² Димитрије Вујовић, н. н., 19-20. Шербо Растодер и Јасмина Растодер, н. дј., 13.

⁴³ Мартин Зелер, н. н., 189-194. Димитрије Вујовић, н. н., 20-21.

се у римокатоличким црквама богослужење обавља на старословенском језику.⁴⁴ Писмо сличне садржине је, у марту 1887. године, папи упутио, у име књаза Николе, и барски надбискуп Шимун Милиновић. Лав XIII је својим кодицилом од 29. марта 1887. године дозволио увођење старословенског језика у богослужење на подручју барске дијецезе, што је потврдио и писмом Милиновићу од 6. априла исте године.⁴⁵

Описани споразуми између Црне Горе и Ватикана привлачили су интересовање многих историчара и они су у сврху конкордата тумачили на различите начине. Е. Винтер, добар зналац односа Ватикана према словенским народима, констатује: „Овдје у овом веома забаченом куту Балкана (мисли на Бар – примј. З. Ф.) требало је према Штросмајеровој замисли, да буде припремљена црквена унија са православном црквом.“⁴⁶ П. А. Ровински је крајње суморним бојама приказивао третиране договоре, тврдећи да римокатоличка црква у Црној Гори представља и продорну мисионарску станицу.⁴⁷ Мартин Зелер, њемачки историчар, изводи закључак да се предусретљивост Рима према Цетињу може разумјети само с његовом намјером да преко Црне Горе изгради мост, мада веома узан, који би водио према Русији.⁴⁸ Изнесени ставови посљедица су, рекли бисмо, анализе проблема из једног угла која је занемарила његову слојевитост и отуда, на доказаној грађи фрагментарног карактера, таква претенциозна уопштавања. Априорно неповјерење у доброхотност Римске курије према инфериорнијем православном елементу у Црној Гори створило је код поменутих истраживача увјерење да је Црна Гора била пробни балон Ватикана у његовој наводној унијатској мисији на Балкану и даље ка Русији. Дакако, ову димензију, као што смо раније рекли, не треба олако одбацити у свеобухватнијем истраживању, али тешко да се упориште за ту тврдњу може пронаћи у конкретној пракси ондашње Црне Горе. Превиђа се да је књаз Никола био дубоко свјестан суптилне моћи Свете Столице и та обазривост дошла је до изражаја у неколико одредби црквеног и државног карактера. Тако је чл. 39. Устава православних конзисторија у Књажевини Црној Гори из 1904. налагао конзисторијима да помно прате и спречавају могуће преласке православних лица у другу вјеру и у томе су се могле ослонити на подршку државних власти.⁴⁹ Мање је истицано да је чл. 180 овог Устава захтијевао

⁴⁴ Краљ Никола, *Политички сјиси*, 240-242.

⁴⁵ Мартин Зелер, н. н., 193-195. Димитрије Вујовић, н. н., 31-32. Шербо Растодер и Јасмина Растодер, н. дј., 14-15, Иван Мажуранић, н. дј., 17-23.

⁴⁶ Е. Винтер, *Русија и словенски народи у дипломатији Ватикана*, Берлин 1950, цитирано према: Мартин Зелер, н. н., 179.

⁴⁷ П. А. Ровински, н. дј., 181.

⁴⁸ Мартин Зелер, н. дј., 193.

⁴⁹ Устав за Књажевину Црну Гору 1905, Цетиње 1907.

од парохијског свештеника одвраћање православног лица од склапања брака са иновјерном особом, а у случају неуспјеха те радње, дозвола за мјешовити брак одобравана је под условом да римокатолички или исламски вјерник пружи писмене гаранције православног свештенику да ће сва дјеца рођена у том браку бити едукована у православној вјери.⁵⁰ Заштита православне цркве нескривено је и изричито потенцирана и у члану 136. Устава за Књажевину Црну Гору из 1905, који каже: „Забрањује се свака радња, управљена против источно-православне цркве у Црној Гори (прозелитизам)”.⁵¹ Дакле, црногорска власт је инсталирала више правних механизма, који су онемогућавали римокатоличкој цркви евентуалне злоупотребе конкордата. На другој страни, овај споразум је легитимисао Црну Гору као потенцијално вјерски толерантну државу и тиме је чинио привлачном за римокатолике у сусједним областима на које је књаз Никола претендовао, а такође тиме је оснажен процес интеграционих токова различитих конфесионалних заједница у црногорско државно ткиво.⁵²

Црна Гора је склапањем конкордата добила и компетенције да учествује у рјешавању проблема који су раније били у надлежности великих католичких држава (Италија, Аустрија, Француска). Интервенцијом и црногорске владе и надбискупа Милиновића спријечена је промјена имена Заводу Св. Јеронима у Риму. Краће речено, на тражење хрватског епископата, папа Лав XIII је 1. августа 1901. издао „*Slavorum gentem*” којим се укида каптол колегијске цркве који се до тада звао илирским, а оснива се „Завод Св. Јеронима за хрватски народ”. Већ 29. августа 1901. године „Глас Црногорца” је протествовао против папиног бревеа којим је „илирска нација замијењена искључиво појмом хрватске, а не спомиње се српска коју црногорска влада узима у заштиту”.⁵³ Пошто је увјерио књаза Николу да илирство обухвата и Хрвате и Србе, Милиновић је заједно са Лујом Војновићем, министром правде у црногорској влади, у новембру 1901. отпутовао за Рим, гдје је требао да убије римског понтифекса да промијени своју одлуку. Њихова активност, потпомогнута дјелањем црногорског конзула Поповића, српског изасланика Веснића и руског посланика при Светој Столици Губастофа, уродила је плодом 7. марта 1902. када је службену ноту Ватикана прихватила и Књажевина Црна Гора. Овом нотом, мимо осталог, Завод Св. Јеронима је номиниран као *Collegium Hieronimianum Illicorum* и тим именом обухваћени су сви католици из словенских бискупија који се помињу у

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Устав за Књажевину Црну Гору 1905, Цетиње 1907.

⁵² Димитрије Вујовић, н. н., 21-25. Шербо Растодер и Јасмина Растодер, н. дј., 12-14.

⁵³ Шербо Растодер и Јасмина Растодер, н. д, 17. *Педесет година на престо-лу...*, 1860-1910, Цетиње 1910, 114.

„*Slavorum gentem*”, а барском надбискупу су призната сва права и повластице које посјеђује и други бискупи у поменутиим дијецезама.⁵⁴

Надбискуп барски је, на иницијативу књаза Николе, искористио боравак у Риму да 2. I 1902. затражи од папе потврду његове титуле, „примаса српског”, што је Лав XIII благословио 7. III 1902. године. Прије објашњења цјелисходности овог црногорског захтјева, потребно је казати да се не може историјском прецизношћу утврдити од када се барски надбискупи ослобљавају и као примаси српски, али је евидентно да се од XVI вијека несметано титулишу као: *Serbias Primas i tetius regni Sarviae Primas*.⁵⁵ Иначе, барска надбискупија има мисионарски значај и у Ватикану је сврставају под надлежност Конгрегације за пропаганду вјере (*Congregatio de propaganda Fide*). Бискупије тог типа дјелују у крајевима с преовладавајућим некатоличким живљем, па титула „примас српски” индицира и присуство српског етничког елемента у границама духовне јурисдикције барског надбискупа.⁵⁶ Мериторна потврда назива „примаса српског” испунила је великим задовољством црногорског владара. Он је сматрао да му и тај факат учвршћује право на пијемонтску улогу у окупљању Јужних Словена. Занимљиво је да је књаз Никола још 1897, приликом разговора са српским монархом Александром Обреновићем на Цетињу, ненаметљиво покушао да капитализује титулисање римокатоличког поглавара у Црној Гори. Никола је тада одвраћао Александра од његове замисли да уз допуштење Ватикана ангажује бискупа за римокатолике у Србији, износећи при томе своју омиљену аргументацију: „То ти Величанство не треба. У Србији је мало римокатолика, а и више да их је, најбоље је, да их потчиниш Арцибискупу барском, којем су као Примасу Краљевства српског, и у старо вријеме, припадали сви римокатолици у српским земљама”. Српски монарх је елегантно одбио понуђени предлог и тиме индиректно поручио да је прозрео књажеву употребу вјерског фактора ради истицања првенства у црногорско-српским политичким релацијама.⁵⁷

Вриједи поменути да спор око Завода Св. Јеронима није био и најозбиљнији неспоразум између црногорских власти и Свете Столице. Иако је у својим законима више пута прекорачивала одредбе конкордата, црногорска

⁵⁴ Виктор Новак, *Завод Светиоџ Јеронима у Риму* (његова улога у будућој југословенској култури), Нова Европа, бр. 2, Загреб 1921, 128-137., Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србија и Ватикан 1804-1918*, Краљево-Крагујевац 1990, 385-400. Шербо Растодер и Јасмина Растодер, н. дј., 16-17

⁵⁵ ОАБ, лични фонд др Николе Добречића, кутија 6, док. Бр. 1006, Историјат дукљанско барске надбискупије.

⁵⁶ Шире о томе: Димитрије Вујовић, *Прилози изучавању црногорског националног мишљења*, Никшић 1987, 172-176.

⁵⁷ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, 590.

власт је показивала велику осјетљивост за било какав неконтролисани уплив ватиканских тенденција у својој држави. Кулминација те тактике услиједила је у априлу 1911. када је, без консултовања краља Николе, Ватикан именовao Ђованија ди Салва за апостолског администратора Барске надбискупије. То је изазвало велико противљење црногорске владе, која издаје Распис римокатоличком свештенству у којем му свајетује да одбије послушност новоименованом администратору. У насталом конфликту, који је пријетио и прекидом дипломатских односа, ипак је пронађен компромис по којем је црногорска влада признала Ђованија ди Салва, а Ватикан се обавезао да ће најдаље за три мјесеца предложити за новог барског надбискупа (Шимун Милуновић је умро 1910) једног свештеника домицилног поријекла. Задовољавајуће рјешење за обје стране био је др Никола Добречић. Свечано посвећење Добречића за барског надбискупа обављено је у Риму 10. марта 1912. у капели Конгрегације де Пропаганда Фиде, а устоличење у Бару 22. априла 1912. године.⁵⁸

У посматраном периоду у Црној Гори је текао, истина успореним темпом, и процес хармонизације интерконфесионалних односа. Била је то мудра тактика црногорског владара која је полазила од премисе да су вјерске разлике знатно израженије од националних и да њихово продубљивање, може представљати непремостиву препреку потребној унутрашњој кохезији. Усљед затворености и незрелости вјерника, резултат тих стремљења била је диригована конфесионална уравниловка која није била еквивалентна достигнутом нивоу толеранције црногорских, поглавито православних поданика. Додуше, било је случајева међувјерске складности и питомине, али и много позерства, невјеште куртоазije и калкулантских поступака.

Први већи испит у пракси из међувјерске сношљивости, мада се догодио у времену тек окончаног ванредног стања (Први балкански рат), оставио је

⁵⁸ Никола Добречић (1872-1955) рођен је 28. јануара 1872. у Бару. Основну школу завршио је у родном граду, а даље школовање наставио је у Риму. Ту је завршио теологију и филозофију. Докторирао је на оба факултета. Заређен је за свештеника 1898. у базилици Св. Ивана у Латерану. Након повратка у отаџбину, Милиновић га је 1899. поставио за жупника у Зупцима, сиромашном сеоском насељу, поред Бара. Потом је 1905. постављен за жупника новоосноване католичке парохије на Цетињу, гдје је вршио и професорску дужност у Великој државној гимназији. На Цетињу је остао до устоличења за надбискупа барског и примаса српског. Био је један од најобразованијих становника у Црној Гори. Поред српског, говорио је још осам језика. Сарађивао је у више листова и часописа, помагао и иницирао многе културне подухвате. Види: „Илустровани званични Алманах – шематизам Зетске бановине”, Сарајево 1931, 232. Шербо Растодер и Јасмина Растодер н. дј., 19-23, 114-115. Према истраживањима Николе Жутића, надбискуп Добречић се у националном погледу декларисао као Србин. Никола Жутић, *Краљевина Југославија и Ватикан*, Београд 1994, 108.

поражавајући утисак. По ослобађању Плава, Гусиња, Пећи и Ђаковице, црногорски органи власти врше притисак и над недужним муслиманским и римокатоличким живљем. Најчешћи облик те активности огледао се у конвертирању римокатолика и покрштавању муслимана („враћање у прађедовску вјеру”), које поприма масовне размјере, па краљ Никола 1913. смјењује тамошње управне и полицијске органе и формира комисију за испитивање почињених кривичних дјела. Интересантно је да се у неутралисању антицрногорског расположења у земљи и иностранству укључују Муртезир Карађузовић, муфтија црногорских муслимана, и Никола Добречић, надбискуп барски и примас српски. Њихови тадашњи наступи нијесу иоле шкодили „недефинисаној” вјерској политици црногорске владе у новоослобођеним крајевима, а оданост краљу Николи претпостављена је брзи над судбином тек коптираних вјерских сљедбеника.⁵⁹

Генерално гледано, фундаментална саставница вишедимензионалне вјерске политике краља Николе била је у функцији његовог „истрајног пјемонтизма”. Потенцирањем заслуга и значаја вјерских заједница у Црној Гори, првенствено Цетињске митрополије, жељела се хипертрофирати државна територија истицањем кохезивног конфесионалног критеријума. У ондашњој констелацији, то је могло само минимално компензовати недовољну снагу државног апарата који је стремио реализацији преамбициозног подухвата црногорског суверена. Краљеве тенденције слиједиле су углавном и вјерски великодостојници. Али, та координирана дијархија показала је и своје наличје у времену (1918-1920), када је политичка звијезда краља Николе постепено губила свој сјај.

⁵⁹ Како би црногорске власти приказала недостојним да управљају поменутиим подручјима, аустроугарска дипломатија је покушала да максимално интернационализује црногорске инвективе над неправославним, превасходно римокатоличкимивљем. Стога је Никола Пашић, српски премијер, упозоравао црногорску владу у марту 1913. да интереси Србије и Црне Горе налажу смиривање страсти у новоослобођеним крајевима и чак сугерисао одбијање добровољних захтјева иновјерног становништва за прелазак у православље. Занимљиво је и зачуђујуће да Муртезир Карђузовић у тим тренуцима тражи од црногорске владе дозволу за успостављање јурисдикције над муслиманима у ослобођеним областима. Др Никола Добречић је исказивао још већу лојалност црногорској влади, па је у патриотском заносу прилично неодмјерено и хитромислено демантовао вијести о конвертирању римокатолика у Метохији. шире о томе: Бранко Бабић, н. дј., 203-220. Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903-1914*, Титоград 1983, 148-149. Мустафа Мемич, *Плав и Гусиње у прошлости*, Београд 1989, 199-212. Јован Цвијић, *Балканско пољоустрво*, Београд 1991, 395.

Mr Zvezdan FOLIĆ

THE POLITICS OF DUKE/KING NIKOLAS FORWARDS RELIGIONS GROUPS
IN MONTENEGRO IN 1878-1914.

Summary

By decision of the Berlin Congress 1878 Montenegro became multiconfessional state with Roman Catholics of Slavic and Albanian origin and with the same part of Muslims and of course dominant presence of orthodox population.

In such a structure the religions politics, of duke Nikola led into two ways. The first one tender forward emancipation of dergyman's profession, so that various measures were taken. For example, required keeping the register book, theology opening, clergy classifying in the rank of state's clerks and church legislation.

The second of religions politics of Montenegrin sovereign was the use of religion as the convenient means in widening of Montenegrin state territory. Therefore, duke Nikola started forming new Orthodox eparhies, translating of „Ilmihaila” in Serbian language, making the Concord with Vatican; having religious service in old church Slavic in Roman Catholic places of worship.

If was clever tactics which gave its results in organic joining of state authorities and heads of religions groups in one. In marked Montenegro as religious tolerant space which should have been attractive to believers in neighbourhood that duke Nikola pretended on.

